

№3-4 2017

сүрем – теле
июль – декабрь

МАРИЙСКИЙ МИР МАРИЙ САНДАЛЫК

Сергей Алдушкин
ГЕНИЙ АКВАРЕЛИ

ОНЬЫЖА ВАТЕ

"Вате" мутын этимологийжым умылта-рымыж годым шанчызе Ф.И. Гордеев руш значенийжым "молодая жена", "невеста" манын ончыкта. "Оньюжа вате" – кугыжаныш кагаз почеш, официально манына, тыгай мут, лүмнер уке, тудым нимогай мутерыштат огыда му. Оньюжа – лач марий калыкын, Оньюжан ватыжат – чылт марийын. Таче тиде лүмым марий тўняште АЛЕКСАНДРОВА Елена Семёновна нумалеш.

Александров Эдуард Васильевичын кызытсе паша-верже – Марий Эл Республикысе йоча да самырык-влаклан театр-рўдер, тудын исполнительный директоржо, кучем велым – Россий Федерацийын Президентше Владимир Путинын ўшанўенже, мер пашаште – Марий Оньюжа. 1991 ийыште почылтшо ТЮЗ-ышто тыглай актёр лийын, "Айвика", "Шергаш", "Мыланна латкудыт", "Пўртыл, ўдырем" спектакляште модын. Марий Эл деч ўрдыжтў марий спектакльым, концертм ончыде сагынен илыше марий-влак дек корным почмек, ТЮЗ-ын артистше-влак Урал кундемшыке ятыр гана гастроль дене миен коштыныт. Арти район Пагашыл ялыште илыше "Шляпа муно" манын лўмдымў шонго кувам кызытат порын шарнат: кажне гана мийымышт годым шляпа тич муным оптен конден! Чаманаш логалеш, кува шукерте огыл колен колтен. Тиде ялыште Марий Эл артист-влакым шукыж годым Пётр Ильич Алексеев шкеж деран илаш пуртен. Кузе ойлат Урал велне, Йошкар-Ола марий Эдуард Александров тудын эргыже Юрий Алексеев дене йолташ лийын: дискотекет-мочет, самырык лийыныт огыл мо?! Юрий гочынак эше парт коклаште шинчыше Лена дене палыме лийын. Самырык-влак икте-весештын шинчашкышт перненыт, вара семын, шке манмыштла, кутыраш тўналыныт.

Елена Аписарова школышто тунеммыж годым мураш-кушташ йўратен. Вате-марий Тимофеевмыт: ялысе клубышто хореографлан ыштыше Наталья Ивановна ден концертмейстер Николай Иванович (шкеже Марий Элысе Волжск район Карай воктенысе Олыкъял гыч, ўдырым налмекеже, тушко илаш каен), марий тўвыра дене пашам ыштыше шкенан специалистна лишеш шонен, ўдырым Палантай лўмеш Марий тўвыра да сымыктыш колледжыш тунемаш пураш туларте-

ныт. Направлениймат кучыктеныт. Но Лена экзаменным сайын кучен пурен кертын, сандене направленийым луктынат огыл; луктеш ыле гын, кў пала, илыш шке тортажым кузела савыралеш ыле.

- Гастроль годым тувыртыш когылым пукшышо Урал ўдырет тыште ила. Айда пурена, – армий гыч толшо Эдикым театрыште пырля ыштыше Вадим Иванов (ош тўня дене чеверласен, кийыме мландыже пушкыдо лийже) ик кечын колледжын тўшкагудышкыжо ўжын пуртен. Тыге самырык-влак лишкырак палыме лийыныт, келшаш тўналыныт. 1999 ийыште, кумышо курсышто тунеммыж годым, Йошкар-Ола деч тўжемаат кумшўдў менте тораште шочын-кушшо Урал ўдырым Юлсер шешкылан конденыт. Коло вич тулар-тулаче, автобус дене миен, ўдырым йўктен да тунамак сўаным тарватен, орўенгым шынден конден. Пел ий гыч мўндыр родо-шамыч, почеш толмо йўлам шуктен, венгын Сотнур селаштыже тыгак сурт еда коштыныт.

Нуно коктынат: Еленажат, Эдуардшат – шуко шочшан (вич йочан) еш гыч улыт. Урал велым: Лена – нылымше шочшо, кок акаже кызит Екатеринбургышто ила да пашам ышта, кумышо акаж ден шўжарже ялыштак улыт. Аваже кок ий ончыч ош тўня гыч каен, чыла вене-шамычым, уныка-влакым ужын кодын. Ачашт 13 уныка да 2 кугезе уныкан пиалышт дене куанен ила.

Эдуард – ешысе вич шочшо (ныл эрге да ик ўдыр) кокла гыч икымше. Ачаже 2000 ийыште уке лийын. "Шешке-влак кокла гыч мыйым гына ужын шуктен", – ойла Лена. Ачаж деч ик ий ончыч кочаже колен: пагалыме енгым мландыш чыкымышт годым, кечывал деч вара ик-кок шагат гутлаште, шешке икымше йочам, Эльзам, ыштен.

- Эдуард дене вашлиймекеда, могай койышыжо шинчашкет пернен? Мо дене тыйым савырен? – йодам.

- Армий гыч гына толын: мотор кугу капан, шинчаштем кызтат уло: сангасе ўпшө толкыналтын кия, кызтат тыге огыл, – воштылеш. – Пеш лыжга, марла саламалат мутланен колта – пөлемыште пырля илыше ўдыр-влак шулен колыштыныт. А тева койышыжо тачат тугаяк кодын: умылен, колыштын моштышо. Торжалыкше уке. Сыра гынат, чылажымат мыскарашке, модмашке савыра, арам огыл актёр мастарлыклан тунем лектын.

- Кушечын тудын тыгай койыш?

- Шукыжо аваже деч куснен, шонем. Зинаида Евгеньевна шыман кутыралта, нигунам йўкшым ок кугемде, ошкыл колтымыжат моткоч лывырге. Тукымыштышт чыланат тыгай улыт манаш лиеш.

Тунемме годымак Елена пашам ышташ тўналын. Ончыч ТЮЗ-ышто гардеробщицылан, тудо жапыштак Йоча да самырык-влакын усталык полатыштышт хореограф Любовь Михайловна Константинова да аккомпаниатор Виктор Комаров дене пырля "Шокто, гармонь" ансамбльыште марий ўдыр-рвезе-влакым мураш туныктен. 2000 ийыште колледжын хоровой отделенийжым тунемын пытарен. Йоча шочмо деч вара – пўтынек театрыште.

- Икана волгыдым пуышо пашаен Светлана Короткова йодын ыле полшаш: "Лена, шинчын ончо пультыш, ала тыйын лектеш", манеш. Ыштен ончышым, – шарналта Елена. – Тул дене модаш мыланем тыге чот келшен! Пашажымат чот йўратен шынденам. Ачам Семён Александрович Аписаров ўмыржө мучко тўн электриклан ыштен, тудын деч куснен, очыни. Тений Марий кугыжаныш университетын электроэнергетике факультетшым тунемын (паша деч кўрылтде) пытаренам, дипломан специалист лийынам, – шыргыжеш.

Самырык еш Ленан кумышо курсышто тунеммыж годым погалтын. Кужу жап колледжын тўшкагудыштыжо (Йошкар Армий уремеш верланен) иленят. "Тўшкагудышто илымылан нимыняр ом чамане, пеш порын шарналтем. Тўшкаште, пырляште илаш тунемме. Пошкудо-влак дене пеш келшенна, нигбн нергенат уда шомакым каласен ом керт. Малина лўман марий ўдырамаш, ийготшо дене кугурак, мыйым, самырыкым, кузе илаш шуко гана туныктен ойлен. Йочана-влакымат тудын деран шуко гана кодаш пернен, кугу таум каласем", – шарналта Елена.

Аписаровмыт еш, 2014 ий

2015 ий. У ий водын

Шым ий ончыч нунылан Йошкар-Олаште, Какшан серыште верланыше ик пёртыштө, кок пөлеман пачерым пуэныт. Кызыт тушто илат. "Мыланем тыште пешыжак огеш келше. Ик омсам шолт! тўкылен шындаш палена да чыла", – ойла самырык ўдырамаш. Шуко шочшан ешлан Медведево район Шоя-Кузнецово ял воктене 15 сотык мландым пуэныт. Тушто эркын-эркын, кертмышт да окса лийме семын пёртым чонат. "Кунам вара илаш пуреда?" манын йодмемлан вавештыш: "Комбо пуан, Юмо йбнан, кунам гынат. Мемнам поктышо нигбат уке. Кызыт эн тўнжө – йоча-влакым туныктен лукташ".

Кугурак ўдырышт Эльза Санкт-Петербургысо авиаций университетыште икымше курсышто тунемеш. Ончыкылык специальностьшо дене аэропортысо диспетчер гыч тўналын, таможно службо управляющий марте лийын кертеш. У Ийлан толмыжым пеш вучат. Ачаже ик гана миенат толын. "Кугу олаште ила, тугеже Марий кундемна еше ик марий ўдыржылан нужнангеш ынде», – ойлем. "Уке шонем, – вавештыш ава. – Тушто марий ўдыр-рвезе-влакым муын. Пошкудыжо - Тула гыч тунемаш толшо марий ўдыр - дене палыме лийын, аваже Шернур район гыч".

Кокымшо шочшо Эрнест "ИНФОТЕХ" лицейыште 10-шо классыште тунемеш. IT-специалист лияш ямдылалтеш. Пеш кўлешан, саманын йодмо паша. Тунемаш куштылгыжак огыл гынат, Эрнестлан пеш келша. Оксам тўлыман, сандене тунемаш пурымо деч ончыч еш погыныштышт уэш-пачаш кагашеныт. "Илен-толын, мыланна ынже бпкелалт шонышна да колтышна. Эргынаже кузе куанен!" - ойла ава.

- Лена, окса уке, окса ок сите манын вуйым шийына. А те?

- Эре "уке" манат гын, тудо укеак. Мый ом ойло: "Кава гыч йоген вола", – манын. Илен моштыман

кузе пашадарым налат. Оксам шотлен мошташ күлеш, йочамат тидлан туныктыман. Тыйын уло гын, мыла-мат тиде күлеш, шона южо да оксам луктын кудалга. Мемнан тыге огыл. Күлешак гын - күлеш, налына, а ок күл гын, молан уто-ситым налаш? Иктаж кугу арверым налме деч ончыч адак еш погынышкына чумыргена да кажныжын шонымашыжым колышт налына, – еш шот-радамым умылтарен пуыш Елена.

Йыгыр кок ўдыр - Элеонора ден Эсмеральда - 14-ше номеран гимназийыште кумышо классыште тунемыт. Чыла вере шуыт: "Изи памаш" ансамбльыш коштыт, Президент сымектыш школышто кушташ тунемыт, кажне мероприятийыште нунум ужаш лиеш: марий тувырым чийыше, кудыргалше шышталге ўпан ўдыр-влакым, кок велым кидышт гыч кучен, иган чывыла аваштын вўден коштымжым шукын ужынна. Тыгай тагастарымашым кучылтмемлан Елена гына огыл, ик ўдырамашат ок шыдешке, шонем. Мемнан, ўдырамашын умылымаште, «иган чыве» – тиде чап, чапмуро, моктеммут!

- "Ме шкаланна тунемынна. Тунемза!" ойлена шочшына-влаклан. Илыш корныш лекташ тунемыда, а ме тыланда полшена, – теве тыгай кыл озалана тачысе кечын Оньыжа Александровыт ешыште.

Иктешлен каласынем: ўдырамаш – эн ондакак шочшым шочыктышо, тудо АВА.

Кокымшо: Елена Александрова – уста озавате. Икана тудын ямдылыме мантым кочкаш пернен. Кевытыште налмым огыл, а шке ыштым.

- Мемнан Урал кундемыште подкогыльым пешыжак огыт ыште. Ыштат гынат, утларакше ковышта але торык гыч. Ачам ойла: "Подкогыльышто шылжат шагал веле. Кочкаш гын, мантым кочкаш – шыл ора!" Мантым авам эре ыштен, ынде, кугу уна-влак толмо годым, мый ыштем.

Ешыште кўмыж-совла тарваныде ок шого, маныт. Марий тўняштат тыгак. Марий-влак коклаште шуырак кўранымаш. Марий ег кўшкырак кўзен гын, шонат, чыла тиде яра, так толеш. Огыт умыло, чыла тидым айдеме шке ышта, пога – нигў конден ок пу. Тидын шотышто марий-влак огына мошто куанен егын кўкшытшылан, ме шуыракше йўратена шўктараш, кўранаш. А кў шке тыршымыж дене кўшкырак кўза – тудым темдаш тыршена.

Тиде мыйын мутем огыл. Тиде Оньыжа Эдуард Александровын пелашыжын чон коржын ойлымыжо.

2016 ий 16 апрель. Марий Эл, Йошкар-Ола. Марий калык погын эрта. Оньыжам сайлымаш годым кумытын шке кандидатурыштым луктыч: Одо кундем гыч Радыгин (тудо вара лўмжым корандыш), Пектев да Александров. 279 делегат гыч 207-ын Александров верч йўклышт. Пелашыже мо кузе лийшашым пален мо? Эдуард Васильевич ешыштыже (кеч пелашыж дене) тидын нерген ончылгоч мутланен мо? Трибун гыч чон коржтен ойлымыж годым, а вара тунамсе Оньыжа Иванов Анатолий Николаевичын сугыным пуымо татыште чоныштыжо мо ышталтын? Йодына.

- Тудлан тиде вучыдымо темлымаш лийын. Вет Эдуард нигунамат Оньыжа лияш шонен огыл. Мый чыным ойлем, мый нимом пален омыл, пален налым кастене, кунам мўнгў терке ушш дене толын пурыш. Мемнан тыгай принцип: мўнгыштў паша нерген огына кутыро, рашемдышаш вес йодыш шуко. Адакшым вуй паша деч канышаш. Теве кызыт ушыш пура: тиде кечын, эрдене кынелын (варажым пален нална, йўдвошт маленжат огыл), эре ала-мом шонкален кошто, меат уто йодышым ыжна пу. Пеш шўлыккан лектын кайыш. Сугынь мутым ойлымым мый экран гочын гына ужынам. Тиде кечын экзаменыште лийынам, мыйым тургыжландараш огыл манын, Эдуард чылажым ойлен огыл дыр.

Оньыжа маныда... Марлан лекмем годым Эдик простой актёр ыле, ешыште окса шагал годым монтировцикланат ыштыш. Вара – директор, ынде – Оньыжа. Мыланем тудо нимынярат вашталтын огыл, ончычсо гаяк поро айдеме, поро марий, поро ача: умылен да канашым пуэн моштышо – кодын. Можыч, ўрдыж гыч коеш иктаж-могай вашталтыш.

- Айда, Лена, тагастарена: театрын директоржо – тиде тўра (чиновник), кугыжанышын пуымо пўкеным айлен шинча, пашадарым налеш, тудым отпускыш канаш колтат. Пашаже тўн шотышто театр йыр пўрдеш. А Оньыжан сомылжо – мер паша, мый денем келпашда перна, ик шечланат огыл, кынергутышланат огыл, а ятырлан кўшнырак шога: пўтынь калыкын пўрымашыже, шочмо йылмын ончыккыкшо да тулеч молат.

- Марий йодышым пеш чот кўргышкыжў налеш, чот ойгыра. Осал шомакым интернетыште лудеш але телевизор дене онча – чыла шке ўмбакыже налеш. Шкенжым титаканлан шотла, пуйто тидым тудо ыштен сенен огыл. Шоналтет гын, тидым шкетын нигузе ыштен от керт. Койышыжо тыгай! Южо идейжым, шонымашыжым сайлан огыт шотло, огыт умыло – адак шкенжым титакла. Иктаж йодышым ончыко колтынеже, но тидым, весым ышташ огыт пу, темдат; нўлтал колтынеже – шентекрыла шўкалыт. Чонжо коршта...

Ик случайым каласкалыш. Кок ияш изи ўдырышт-влакым йочасадыш намиеныт. Марий воспитательым йодыныт – пуэныт. Но ик кечынже тудо черланен колтен да вес воспитатель, ялысе марий ўдыр, логалын. Тудыжо кастене налаш толмышт годым лишемын да шыпак ойлен: "А у нас в садике не положено по-марийски разговаривать". Еленан мутшо почеш, ужаш күлеш ыле Эдуард Васильевичым тунам, кузе ажен шогалын.

Паша верыште

Эльза Йошкар-Оласе гимназийым шөртнө медаль дене пытарен. 2016 ий, пеледыш тылзе

"Ала-мо лийын кайыш, а мый лүдмем дене "Айда касна, касна" манын лыпландараш төчем..." – шарналга.

Умбақыже тыге шуйнен: Александровмытын ўдырышт-влакын коштмо йочасад группышто моло марий икшыве-влакат лектыныт, изирак ансамблы-мат ыштеныт, марла мурен кушташ тўналыныт, оласе ик мероприятий годым Эдуард Васильевич эсогыл шкежак кидышқыже гармоньым налын. Тидын нерген (кө шарна гын, шарна) Эдуард погынышто ончыкылык Оньыжан паша платформыж дене палдарымыж годым ушештарыш. "Ала-мом куктыштеш?" "Тидыжым кугу трибун гыч нимолан ойлаш ыле" – ом шылте, тыге ойлымым мыланем тунам шкаланемак колаш логале. Чын ойлен! Кажне марий енге, нунын коклаште погын годым М. Шкетан лўмеш Марий театрын мотор полатыштыже шинчыше делегат-шамычат, улымышаш улыт: марий икшывым эн ондак ешыште куштыман.

- Елена Семёновна, кө тугай Оньыжа вате? - йодам. Мемнан шинчыме пөлемыште ик жаплан шып лие. Мыят ом вашкыкте, ўмбақыже ончен эскерем. Чынак, олмыштыжо лиям гын, мом вашештем ыле? Каласаш неле.

- Мый тугаяк кодынам. Йолташ да палыме-шамыч дене тугакак саламлалтам, кутыркалем.

Тиде вашмут, шижамыс, тұрыс огыл, Елена Семёновна дене мутланымашна умбақыже шуйна.

Түрлө нерген кутыркалымек, уэш тиде йодыш декак пөртылына. Тиде гана Оньыжа вате тыгерак улымтарыш:

- Кунам тудо мөнгыштө уке (Эдуард Васильевич чўчкыдын түрлө кундемлашке, форумлашке, погынамашке кудалыштеш), тыйын вес шўлыш почылтеш, вес вий. Эшеат кугу ответственностьым шижат. Чыла йодыш тыйын ўмбакет возеш. Эн ончычак – еш верч. Тый вет кызыт шкетын улат, кеч-могай йодыш лектеш гынат, тый, ўдырамаш, решенийым лукшаш улат, потому што сакой лийын кертеш. Молан кырча-марча илыш-йўла, бытовой йодыш дене тудым тургыжландараш? Лийын кертеш, күлеш гын, Эдик чыла кудалтен, кудалын толеш – тыгай койышыжо уло. Кунам чо-о-отак огеш лий, тунам вара...

Теве кушто чынже! Вате (Оньыжа вате) – эн ўшанле, пенгыде, чоткыдо энсергыш.

Ешыштышт ныл йоча. Нылыныштынат лўмышт Э буква дене тўналеш: Эльза, Эрнест, кумышо йоча шочмо годым ача ўдыржылан лўмым поснак туткын ойырен: «ра» – египет мифысе Кече Юмо, Кечын вийже – лийшаш, Элеонорам пуэныт. Пален огытыл йыгыр лийшашым, тыге Эсмеральда сочын. 2014 ийыште «Юл кундемын чапланыше ешыже» окружной конкурсшто «Калык йўлалан ўшанле улмылан» номинацийыште сенгышыш лектыныт. Мут толмашеш, кодшо ийын Марий Турек гыч Ямбарцевмыт еш тыгаяк конкурсшто «Ешем – мыйын поянлыкем» номинацийыште ойыртемалтын. А тений Шернур район Марисола гыч Шабдаровмыт еш «Идалыкын ешыже» Росий конкурсшто «Шуко сочшан еш» номинацийыште сенен.

- Те визымше йочам ыштыме нерген огыда шоно? – öрын-аптыраныде йодам Елена деч.

- Шонена... Ме эше самырык улына, – лие вашмут.

Возимемым тыгеракын мучашлем: Оньыжа вате – кожмак, чулым, пашаче, марийжым ончыко шўкышö да күшкө нөлтышö МАРИЙ ЎДЫРАМАШ!

Лидия СЕМЁНОВА

Урал кундемыште родо-тукым дене, 2014 ий